

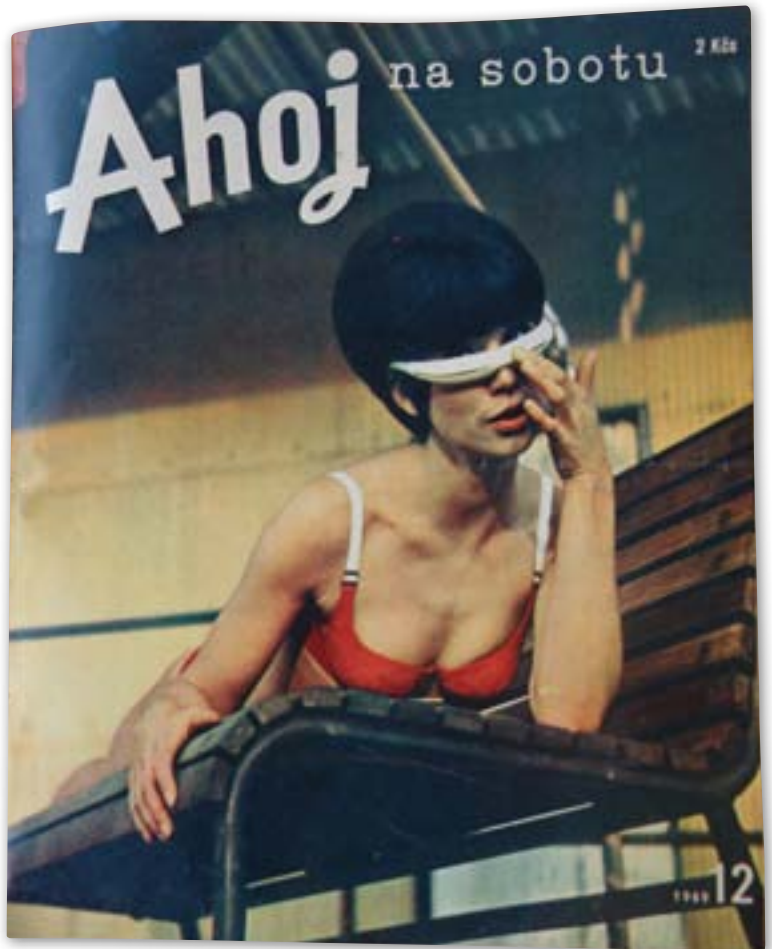
Jak se žilo v pečující diktatuře?

1965

vyhlášení ekonomické reformy

„Zlatá šedesátá“ a následná Husáková normalizace stále budí polemiky. Jedná se skutečně o dva světy jasné oddělené okupací ze srpna 1968? O reformních týmech a vlivných intelektuálech let šedesátých, o tom, co z jejich vizí převzal normalizační režim, ale i o stále nejednoznačných příčinách pádu komunismu v roce 1989 jsme si povídali s historikem Janem Mervartem

• Ptal se Václav Kaška

Stalinismus chtěl kompletně přetvořit společnost a jakýkoliv odklon od takzvané oficiální linie strany znamenal likvidaci nejen takového postoje, ale někdy i likvidaci fyzickou. Tohle se v éře poststalinismu, která začínala již mezi lety 1953 a 1956, změnilo. Dál samozřejmě existovala oficiální linie KSČ, ale některé skupiny obyvatelstva říkaly, že vyhlášený ideál v podobě vybudování socialismu se přece může realizovat různými způsoby. Tím se vytvářel prostor, který lze pracovně nazvat vnitřní pluralita.

PhDr. Jan Mervart, Ph.D. (* 1980)

Absolvoval Univerzitu Hradec Králové, kde od r. 2007 působil jako odborný asistent Historického ústavu. Spolupracoval s Českým rozhlasem 6 na přípravě pořadu *Historie věčně živá*. Spolupracuje s Oddělením vzdělávání Ústavu pro studium totalitních režimů. Od roku 2012 působí v Oddělení pro studium moderní české filosofie Filosofického ústavu AV ČR, v. v. i. Věnuje se čs. kulturním a intelektuálním dějinám 20. století. Autor knih *Naděje a iluze. Čeští a slovenští spisovatelé v reformním hnutí šedesátých let* (2010) a *Kultura v karanténě: umělecké svazy a jejich konsolidace za rané normalizace* (2015); spolueditor knihy *Proměny marxisticko-křesťanského dialogu v Československu* (2017).

Obálka nového společenského magazínu *Ahoj na sobotu*, jenž začal vycházet roku 1969 jako víkendová příloha *Svobodného slova*. Okupované Československo se mělo konsolidovat a myslet na „radosti normálního života“

Vlivní intelektuálové

• Kdo konkrétně prosazoval odklon od dogmatického stalinismu?

Nejdůležitější skupinu představovali intelektuálové, byť většinou šlo stále o členy KSČ. V české moderní společnosti totiž inteligence vždy sehrávala významnou roli a byla respektována. Na tom nic nezměnil ani stalinismus. Na Západě k vyjadřování spektra názorů sloužily politické strany, v komunistickém Československu je suplovali intelektuálové a umělci, kteří vytvářeli prostor pro formulování požadavků či kritiku

Stalinismus chtěl překout člověka, přičemž začít se mělo již u dětí, časopis Práce pionýrů 1954

poměrů. Jeden z prvních veřejných mítinků v březnu 1968 v tehdejšímu Parku kultury a oddechu Julia Fučíka (pražské Výstaviště) měl název *Mladí se ptají* a vedle politiků jim odpovídali spisovatelé Pavel Kohout či Eduard Goldstücker, filozof Karel Kosík či publicista Radovan Selucký. Šlo o slavné tváře a k prasknutí nabitý sál jim aplaudoval. S dnešní situací to je nesrovnatelné.

jaký návrat do meziválečné éry. Zároveň ale zdůrazňovali lidskou individualitu a možnost seberealizace lidí. Vytvořily se dva hlavní reformní přístupy, a to technooptimistický a humanistický (viz Technooptimisté versus humanisté). Oba se potkaly v Akčním programu KSČ z dubna 1968, kde se psalo, že kultura a věda mají být svobodné, a současně o nových manažerských metodách i o výkonnější politické správě. Oba vycházely z představy, že společnost je systém, který je možné usměrňovat – obdobně tehdy přemýšlely i elity na Západě.

● **Jaké cíle si reformátoři vytyčili? Chtěli zpátky režim à la první republika?**

Zmíněnou vnitřní pluralitu můžeme nazývat reformní érou, ale nešlo o jednotnou skupinu názorů, ačkoliv hlavní cíl zůstal společný. Reformátoři hodlali vytvořit socialistickou, tedy beztřídní, společnost – nešlo jim o ně-

Reformy na papíře

● **Co na to říkala vládnoucí komunistická garnitura?**

Režim Antonína Novotného měl dvojí tvář. Často se hovoří o tom, že byl konzervativní, což je pravda, například v případě rehabilitací obětí politických procesů. Nechtěl se vracet ke stalinistickým čistkám, a tak například proces s někdejší generálním tajemníkem ÚV KSČ Rudolfem Slánským a dalšími, popravenými v roce 1952, zůstal tabu až do roku 1968 (více v TČM č. 73). Nicméně Novotný a jeho lidé si byli vědomi toho, že systém je třeba reformovat. A tak již na přelomu padesátých a šedesátých let povolili proreformní opatření. Vznikaly expertní týmy, otevřel se koncept vědeckotechnické revoluce a ekonomická reforma dostala oficiálně zelenou v roce 1965. Ostatně slovo reforma bylo skloňováno napříč celým východním blokem a Praha se inspirovala polskými i sovětskými diskusemi.

● **Jak se dozvíдалa o představách centra širší veřejnost?**

Většina lidí samozřejmě žila vlastními každodenními starostmi. Ale nešlo o otázku izolovanou v rámci tehdejších expertních elit. Novin a časopisů vycházelo mnoho a některé ve vysokých nákladech, například známé *Literární noviny* měly náklad 120 000 kusů týdně. Stránky tisku byly plné pojmů jako technologie, řízení, lidské individuum, práce a odcizení – zde je třeba zmínit nový zájem o Franze Kafku, který zobrazoval absurditu moderní společnosti, či film Pavla Juráčka jako *Postava k podpírání* (1963). Významným médiem se tehdy stala televize, která v roce 1967 do hlavního vysílacího času zařadila *Šest naléhavých disputací*. Šlo o diskuse vědců například na téma automatizace, kybernetiky a jejího vlivu na psychiku člověka.

Ale i kniha *Civilizace na rozcestí* (1966) akademika Radovana Richty a velkého mezioborového týmu o vědeckotechnické revoluci vyšla do roku 1969 třikrát (náklad okolo 100 000 kusů) a také zdanlivě okrajová *Dialektika konkrétního* (1963) filozofa Karla Kosíka vyšla rovněž třikrát. K dobrému vkusu patřilo vlastnit obě knihy a hovořit o nich.

Nejdůležitější reformní intelektuálové

Členové KSČ:

- **Radovan Richta** (1924–1983) – filozof, razil termín vědeckotechnická revoluce
- **Karel Kosík** (1926–2003) – filozof, představitel humanistického přístupu
- **Milan Kundera** (1929) – spisovatel, ačkoliv jeho román *Žert* vyšel až v roce 1967
- **Pavel Kohout** (1928) – dramatik, který byl hrán na Západě
- **Ladislav Mňačko** (1919–1994) – spisovatel, jehož *Opožděné reportáže* (1963) reagovaly na stalinské procesy
- **Ludvík Vaculík** (1926–2015) – spisovatel a autor, sice na zakázku psaného, přesto Vaculíkem zpracovaného manifestu *Dva tisíce slov*

Nestraníci:

- **Pavel Juráček** (1935–1989) – režisér a scenárista čs. filmové nové vlny
- **Věra Chytilová** (1929–2014) – režisérka čs. filmové nové vlny
- **Václav Havel** (1936–2011) – dramatik populární mezi mladou generací

Radovan Richta a Karel Kosík (dole), vlivní myslitelé šedesátých let

● Podařilo se něco ze záměrů realizovat?

Pro režim Antonína Novotného byla typická neochota jakékoliv reformy uvést v život, což mu nakonec podtrhlo nohy. Reformisty chtěl mít stále pod kontrolou, až se nakonec většina stranických intelektuálů postavila do loajální opozice vůči Novotnému, což mimo jiné otrásl jeho postavením. Samozřejmě faktorů se nakupilo víc včetně protestů studentů během takzvaných strahovských událostí na podzim 1967 či nevyřešený česko-slovenský poměr.

Shoda dělníků s Husákem

● O roce 1968 se vloni hodně psalo. Vnímali ho obyčejní lidé tak, že „tí nahore“ to zase zkazili a kvůli jejich experimentům jsme tu měli tanky? Ano. Od začátku roku 1968 noviny zveřejňovaly názory běžných obyvatel, kteří na jednu stranu vyjadřovali důvěru intelektuálům, na druhé straně psali o tom, že reforma je projekt centra, jež je už mnohokrát napálilo (naposledy roku 1953 měnovou reformou). A tudíž „pražské jaro“ přikrylo normalizační pořádek tak rychle také proto, že velké skupiny obyvatelstva se neztotožňovaly s riskem reformem. Lidé si žili v šedesátých letech celkem dobře, situace byla stabilizovaná. Mnozí dělníci se v roce 1968 reformem obávali, protože v nich spatřovali tlak na větší produktivitu a možná i snižování stavu zaměstnanců.

● Co byla normalizace?

Samozřejmě začala velkým zlomem, kdy po okupaci v srpnu 1968 měli mnozí strach z návratu stalinismu a některé konzervativní síly v KSČ po tom skutečně volaly. Zákazy tvrdě dopadly na filmovou či literární produkci. Pro

Antonín Novotný vykonával až do roku 1968 funkce prezidenta ČSSR i prvního tajemníka ÚV KSČ

Dělníci sledovali reformy s obavami, měly vést ke snižování stavu zaměstnanců

reformátory šlo o politickou, ale i osobní prohru, neboť je postihly důkladné čistky. Jednou z výjimek byl zmíněný Radovan Richta, který dokázal koncept vědeckotechnické revoluce velice dobře prodat novým pánům a stát se součástí normalizačního establishmentu jako ředitel nově vzniklého obřího kolosu Filozoficko-sociologického ústavu ČSAV.

A zároveň stejně jako šedesátá léta v Československu byla v něčem shodná s děním na Západě, taktéž o normalizaci můžeme hovořit v globálním rozměru – francouzská kulturní sféra po neúspěšných revoltech roku 1968 píše o normalizaci, podobně se mluví dokonce i v Hollywoodu. Pochopitelně na Západě nemuseli čelit zmíněné okupaci a tak silné politické represí.

● Jak normalizátoři obnovovali pořádek v Československu?

Jedna z nejvíce podnětných analýz vzešla z pera disidenta Milana Šimečky, přičemž jeho *Obnovení pořádku* mohlo vyjít až v roce 1990. Optikou normalizátorů šlo o nápravu chaosu konce šedesátých let, který bylo nutné nahradit stabilitou, aby mohla společnost fungovat takzvaně normálně. Čistka v KSČ sice postihla více než jeden milion komunistů, ale z dlouhodobějšího hlediska měl Husákův režim poměrně velký absorpční potenciál. Řada lidí poslaných počátkem sedmdesátých let do ústraní se mohla postupně vracet. Čili například Pavel Kohout musel do exilu, ale Bohumil Hrabal i celá řada filmařů nakonec dostali možnost dále pracovat.

To neplatí pro politiku. A až do roku 1989 se vládnoucí komunisté nikdy nebudou k roku 1968, na rozdíl od jiných států východního bloku, vracet

Třetí vydání populární knihy vědeckého týmu kolem Radovana Richty *Civilizace na rozcestí* vyšlo roku 1969 v nákladu 20 000 výtisků

Výzva Ludvíka Vaculíka Dva tisíce slov z léta 1968 vyšla v Literárních listech v nákladu 300 000 výtisků

● Nakolik byli občané ČSSR nespokojeni? To je otázka. Jakkoliv si vážím Charty 77 i osobní statečnosti jejích signatářů, tak je příznačné, že text podepsalo necelých 2 000 lidí. Nevzniklo žádné masové hnutí odporu. Někteří by řekli, že to souvisí s národní náturou, ale současně v tom hrála roli úspěšnost režimu označovaného například Matějem Spurným jako diktatura péče. Šlo o péči od kolébky do hrobu včetně bezplatného vzdělávání, zdravotnictví či možnosti konzumního i kulturního vyžití. Na druhou stranu když se někteří dostali do Vídně či západního Německa, zažívali obrovský šok.

jako k možnosti, jak znovu nastartovat politiku a ekonomiku. Toto tabu zaznívalo ještě i na mimořádném sjezdu KSČ v prosinci 1989!

Diktatura péče

● Říká se, že obyčejní lidé se „za Husáka“ stáhli do soukromí...

Pohled, že mocní vládnou a ostatní se věnují chataření a televizi, dlouho převažoval. Ale konzumerismus byl už patrný v šedesátých letech. Současně nelze soukromou a veřejnou sféru takto jasně oddělit například v práci nebo na známých spartakiádách. Petr Roubal je ve své skvělé knize definuje jako veřejně politické akce, které propojují trávení volného času a politikum, a vše se odehrává v rámci jakési karnevalové atmosféry (více v TČM č. 63). Sportovní kluby, Svazarm, turistické oddíly obecně směřovaly za individualizaci soukromého života. Dobrým příkladem toho, že občané se zcela neoddělili od socialistického státu, byly i zápasy čs. hokejového či fotbalového týmu, při nichž diváci projevovali jakousi hrdost na ČSSR, a to nejenom v utkáních proti Sovětům.

Košické sídliště Nad jazerom v časopise Architektura ČSR z roku 1975. Panelová sídliště byla jako symbol „Husákovy normalizace“ po roce 1989 vysmívána

Technooptimisté versus humanisté

Oba tábory vycházely z marxismu, ale vracejí se k původnímu Marxovi a využívají i teze takzvaného západního marxismu.

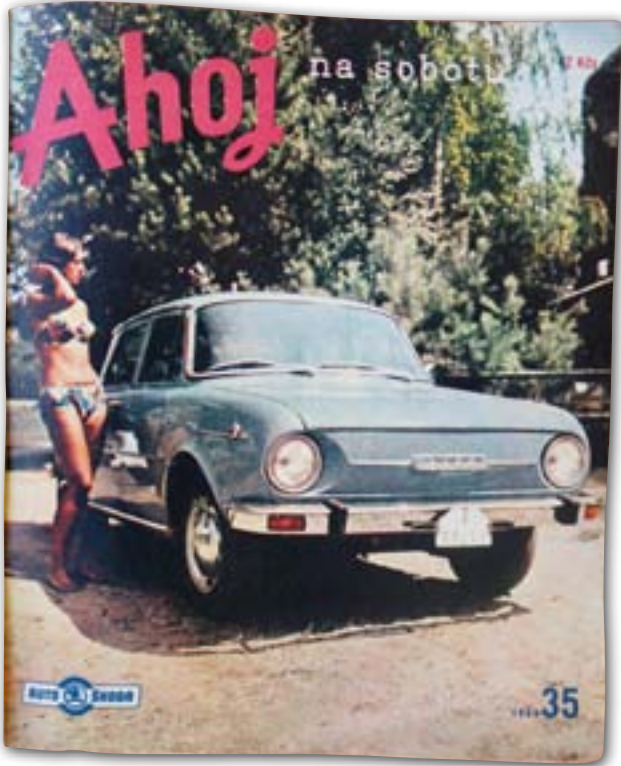
Podle technooptimistů byla základní úroveň revoluce již dovršena (například zestátnění), ale aby byl socialismus udržitelný a konkurenceschopný se Západem, tak musí následovat další kolo, konkrétně vědeckotechnická revoluce, v níž rozhodující úlohu převezme věda. Socialismus stejně jako západní společnosti se nachází

Technicky náročná práce v prostředí silného magnetického pole, přírodovědecký časopis ČSAV Vesmír, 1962

v postindustriální fázi, kde klasický způsob výroby (pásová výroba, třísměnný provoz, repetitivní manuální práce) bude nahrazen zvědečtění práce od managementu až po automatizaci samotné výroby. Z dělníka se měl stát jakýsi expert, který bude mít víc energie a času být ve svém volnu víc aktivní. Dnes studium této technooptimistické utopie zažívá renesanci, u nás se mu věnují historici Vítězslav Sommer či Matěj Spurný.

Humanistický přístup víc upřednostňuje člověka. Nejprve se musí seberealizovat člověk a pak se může realizovat plnohodnotná socialistická společnost. Šlo o reakci na byrokratický stalinismus. Humanističtí intelektuálové se v roce 1968 stali obhájci

Mladoboleslavská Škodovka v roce 1969 připravila nový model, Škodu 1000 nahradila Škoda 100/110

relativní, neboť ve srovnání s jinými státy sovětského bloku mimo NDR byl Husákův režim suverénně nejúspěšnější. Na rozdíl od Maďarska či Polska, navíc sužovaného obrovskými hospodářskými problémy, nemůžeme například mluvit o státním dluhu. Mnoho lidí, kteří na podzim 1989 navštívili ve Vratislavi koncert Karla Kryla, se vracelo do ČSSR s pocitem cesty dlouhým tunelem do chladné země, kde se nic neděje.

• Přesto se v listopadu 1989 „hnuly ledy“...

K významným příčinám konce normalizace patřila nespokojenost expertních elit. Manažeři podniků koncem osmdesátých let vyzývali k opuštění centrálního plánování a liberalizaci ekonomiky. Podle slavné a dodnes vlivné studie *Proč tak snadno...* (1991) sociologa Iva Možného hrál roli fakt, že „špinavé známosti“ byly na nic, když byl člověk odstaven z pozice, ale „špinavý kapitál“ je možné dál zúročit. To motivovalo establishment k přechodu od jednoho režimu k druhému, konkrétně k zavedení nových,

Nevzniklo žádné masové hnutí odporu, text Charty 77 podepsalo sotva 2 000 lidí

• Proč tedy Husákův režim padl?

V devadesátých letech se zdůrazňoval zásadní vliv masových demonstrací v listopadu 1989, kdy lidé vyšli do ulic, protože už nemohli snášet útrapy režimu a zároveň dali za pravdu těm jediným nositelům pravdy, tedy disidentům. Častokrát se opakovalo, že socialistická ekonomika nedokázala zajistit dostatečné množství kvalitního zboží. To je

sofistikovanějších, rozuměj kapitalistických metod konzumu. Samozřejmě nechci bagatelizovat ani vliv disidentů vyzvedajících ideály lidských práv. Myslím zkrátka, že šlo o celou řadu vlivů a stále nám chybí zevrubnější analýza roku 1989. Jedna z nejlepších knih o roku 1989 pochází z pera amerického historika Jamese Krapfla, jmenuje se *Revoluce s lidskou tváří*. ●●●

takzvané dělnické samosprávy a dělnických rad, kdy dělníci měli mít pod kontrolou výrobu. Zčásti varovali před technooptimistickými vizemi, kdy byrokratická a represivní manipulace stalinismu bude nahrazena novou ideologií vědeckotechnické revoluce, která automatizací člověka zotročí sofistikovanějšími prostředky než stalinismus.

Jáchyme, hod' ho do stroje

Okupaci ze srpna 1968 přežilo více idejí z technooptimistického přístupu. Můžeme to vidět i v normalizačních komediích, například v *Jáchyme, hod' ho do stroje* (1974) automat předpovídá budoucnost. Nešlo ale už o promyšlený nějakého revolučního

posunu. Technooptimistická představa posloužila k udržení daného stavu, čili lepšího plánování i nadvlády KSČ. Velké vize předchozí dekády jsou spíše zlehčovány, nebo přenechávány popkultuře, kupříkladu v seriálu *Návštěvníci* (1983).

Technooptimisté věřili v brzké osídlení planet sluneční soustavy

